

'בְּאֵמַת יִקְרָא וְלֹא יִשְׁעָה'¹ - על התפילה הראויה

א. מבוא

ב. בעיות בהבנת הבקשה

ג. מקום האדם מול הבורא

ד. הזווית המתאימה להתבוננות בבקשה

ה. עבודה שבלב

1. משמעות המונח 'עבודה'

2. הקשר הפנימי בין תלמוד תורה ותפילה; מטרת התפילה בחיים הדתיים

ו. אופן פעולת התפילה

ז. סיכום

א. מבוא

הבנת מהותה של התפילה ומטרתה נמנית בין האתגרים הדתיים הקשים ביותר. לעניות דעתי, הרבה ניסיונות להעמיק בתפילה ובהשפעותיה שועים, במוקדם או במאוחר, אל אמונות טפלות. תפילה אינה מיין קסם או כל דבר אחר הקיים על מנת להשפיע על עולמו של הקב"ה ולהפך את חוקיו בדרכים מיסטיות כאלה ואחרות. במילותיו הקולעות של מו"ר רה"י הרב נחום רבינוביץ: "הקב"ה איננו קוסם".²

אם כן, לשם מה אנו מתפללים? ואם השפעת התפילה איננה מיסטית, כיצד היא משפיעה? ובעיקר: מה אנחנו עושים כאשר אנחנו מתפללים? הבה נצא ביחד למסע מפותל שיביא בסופו אותנו למענה מסוים לשאלות אלה.

ב. בעיות בהבנת הבקשה

מה מטרת הבקשה בתפילה? לכאורה, האדם חסר דבר, והוא מבקש מהבורא להשלים לו את החסר; למשל, קרובו חולה, והוא מפציר בבורא לרפא אותו. התפאורה החיצונית של תפילת העמידה, שבנויה רובה על בקשה, מלמדת למראית עין שאנו מבקשים מאת הבורא לספק את הצרכים שאנו רואים כחיוניים ואף למלא את משאלות לבנו. גלוי לעין כל שאין הקב"ה דומה ל"ג'יני" מהסרט המוכר "אלדין" - איננו מבקשים ממנו משאלות או מקבלים כאוות נפשנו. אם כן, איזו ציפייה תפוס את מקומו של אותו דימוי ילדתי, לפיו אנו מבקשים מה' לעשות את רצוננו בציפייה שיציית להבל פינו? במילים אחרות, השאלה הראשונה עימה יש להתמודד היא: איך ראוי לבקש בקשה מאת הבורא יתברך?

¹ שיר סיום למורה הנבוכים, מהדורת שוורץ עמ' 676 (כל ההפניות למורה הנבוכים במאמר זה לקוחות ממהדורה זו).

² במהלך שיעור שניתן בישיבה: רבינוביץ, הרב נחום אליעזר, "יום הזיכרון - עזרת ישראל מיד צר", אתר ישיבת ברכת משה מעלה אדומים, <http://www.ybm.org.il/lesson?lesson=8575&format=H>.

כדי לחדד את הבעייתיות ברעיון הבקשה, נעיין במדרש. בסוף פרשת בשלח מסופר על בקשת עם ישראל למים (שמות יז, ג-ז):

וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיִּלְךְ הָעָם עַל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה הַעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרָיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת מִקְנֵי בְצָמָא: וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר מָה אֶעֱשֶׂה לָּעָם הַזֶּה עוֹד מֵעַט וּסְקַלְנִי: וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם... וְהַפִּיטָה בְּצוֹר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מִסָּה וּמְרִיבָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין.

מיד לאחר תיאור זה, מסופר על ההתקפה של עמלק: "וַיִּבְאָ עֲמֶלֶק וַיִּלְחָם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרַפִּידִים" (שם ח). חזו"ל במדרש דנים בציווי: "זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמֶלֶק" (דברים כה, יז) ומבארים את הקשר בין האירועים (תנחומא דברים כי תצא, ט):

משל למה הדבר דומה: למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב בו המלך כלב נשכן. אמר המלך: "כל מי שיבא ויפרוץ את הגדר ישכנו הכלב". לימים, בא בנו של מלך פרץ את הגדר. נשכו הכלב. כל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטא של בנו שפרץ הגדר אומר לו: "זכור אתה היאך נשכך הכלב?" כך כל זמן שהקב"ה מבקש להזכיר חטאן של ישראל שחטאו ברפידים, שנאמר "היש ה' בקרבנו", אמר להם: "זכור את אשר עשה לך עמלק".

בעל המדרש מבקר בחריפות את התנהגותו של עם ישראל ברפידים. הוא דורש את סמיכות הכתובים המספרים על בקשתם למים ודבריהם "הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין" למלחמת עמלק, ומסיק שמלחמת עמלק אירעה כעונש על דבריהם.

הביקורת הזו אינה מותרת ספק שחזו"ל ראו את בקשת העם למים ברפידים בחומרה רבה, אך הדברים דורשים ביאור. על פניו זו נראית בקשה לגיטימית ביותר - איזה צורך חיוני יותר מאשר מים? לפיכך צריך לשים לב שחזו"ל במדרש זה לא מבקרים את הבקשה עצמה, אלא את הגישה של עם ישראל - "הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין".

אך עדיין צריך לבאר את הדברים, מכיוון שדברי העם מתקבלים על הדעת: אם היה ה' בקרבם, האם ייתכן שהיה מוסר אותם למוות בייסורים נוראיים? מה פשר הביקורת של בעל המדרש? נראה שהוא מבקר את המקום הנפשי, המסגרת הקונספטואלית, שממנו נובעת הבקשה: הם הניחו שה' חייב לתת להם, כאילו המדד לנוכחות הא-ל הוא מילוי בקשות העם. אם העם מבקש ואין ה' נותן, זהו סימן לכך שאין הוא איתם. מבחינתם, התפילה הייתה כלי להשיג את רצונם בעולם, וה' אמור היה להירתם למשימה הזו. הם תפסו את ה' בתור "מכונת פחיות" - האדם מכניס תפילה ומצפה לקבל ישועה תמורתה, כאשר לפעמים עליו גם לנער את המכונה. על כך ביקר אותם בעל המדרש.³

אנו חוזרים ושואלים - אם אפילו בקשה למים אינה ראויה בשל היחס הנפשי לבקשה, כיצד ראוי לבקש? מה צריך לעמוד בבסיס המחשבה שלנו כאשר אנו שואלים את צרכינו מאת הבורא? הלא אנו מבקשים יום יום מאת הבורא למלא את בקשותינו! כדי לתת מענה לבעיה זו, נרחיב את האופקים ונסה לברר קמעה את המקום הראוי של אדם מול בוראו בעולם הזה.

³ הדברים בפרק הזה מבוססים על הבנתי בדברי מו"ר הרב רבינוביץ בשיעור. רבינוביץ, הרב נחום אליעזר, "כי תצא - האומץ לשאוף גבוה", אתר ישיבת ברכת משה מעלה אדומים, <http://www.ybm.org.il/Admin/uploaddata/LessonsFiles/Pdf/3051.pdf>.

ג. מקום האדם מול הבורא

חז"ל אמרו: "כל מעשיך יהיו לשם שמים" (אבות ב, יב). איך באופן מעשי ייתכן שאדם יכוון את כל מעשיו לשם שמים? הרי הוא חייב לעשות כמה וכמה מעשים רק כדי להתקיים. הרמב"ם מרחיב בנושא זה בהלכות דעות (ג, ב-ג בדילוגים):⁴

צריך אדם שיכוון כל מעשיו כלם כדי לידע את השם ברוך הוא בלבד, ויהיה שבתו וקומו ודבורו הכל לעמת זה הדבר. כיצד? כשישא ויתן או יעשה מלאכה לטל שכר, לא יהיה בלבו קבוץ ממון בלבד, אלא יעשה דברים הללו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להן מאכילה ושתייה וישיבת בית ונשיאת אשה...

ואפילו בשעה שהוא ישן - אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבד את ה' והוא חולה, נמצאת שנה שלו עבודה למקום ברוך הוא. ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", והוא שאמר שלמה בחכמתו: "בכל דרכיך דעהו".

הרמב"ם מסביר, שעל האדם להקדיש אפילו את מעשיו החיוניים לשם שמים. אפילו כאשר אדם ישן ואינו בר דעת כלל הוא יכול לעבוד את בוראו, וזאת אם הוא ישן על מנת שיוכל לעבוד את ה' כשיתעורר. הכוונה בדברים הללו היא שאדם צריך לראות את כל חייו כמערכת אחת שלמה המוקדשת למילוי רצון הבורא. כמובן שזהו אידיאל נשגב שאפילו נביאים לא הגיעו אליו, אך על כל פנים הוא מציב לנו יעד.

החשיבות של הדברים לענייננו אינה בהדרכה המעשית שבהם, אלא בעיקרון שהם מלמדים אותנו. החיים הראויים, באופן עקרוני, הם חיים של עמידה בפני ה'. חיים בהם כל מעשה מוקדש לשמים ונעשה בתודעה של "המלך הגדול האופף אותו, הצמוד אליו תמיד".⁵ הרמב"ם מצביע על אידיאל שבו האדם מוסר את עצמו לגמרי לבורא יתברך ולעבודתו. הוא מזהה את טובתו האישית עם קרבה לבורא בלבד.⁶ הוא שואף לעמוד בפני ה' תמיד.

הרמב"ם רואה בטרנספורמציה הזו את המימוש העמוק ביותר של טבע האדם. רק כך האדם מצליח לממש את צלם הא-להים שבו. ייתכן כי עמדתו של הרמב"ם מעט קיצונית, אך לרעיון הבסיסי שבדבריו ניתן ביטוי מדויק על ידי ויקטור פרנקל, בספרו האדם מחפש משמעות, שם הוא מראה בצורה יסודית ומשכנעת שכל אדם זקוק למקור משמעות חיצוני לו - לקריאה, לתפקיד: "בעצם לא הייתה חשיבות למה שאנחנו קיוונו לקבל מן החיים אלא למה שביקשו החיים לקבל מאיתנו".⁷ בכל רגע יש לאדם **משהו לעשות**, ואותו משהו אינו אלא קריאה מאת הקורא האולטימטיבי, הלא הוא הבורא יתברך.

רק בעזרת הבנה הזו האדם הוא בן חורין. כפי שאמר פרנקל: "אפשר ליטול מן האדם הכל חוץ מדבר אחד... לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבור את דרכו",⁸ ובזה הוא משקף את דברי חכמים: "מאי דכתיב 'חרות על הלחת'... רב אחא בר יעקב אמר: אין כל אומה ולשון שולטת בהן, שנאמר 'חרות' אל תיקרי חרות אלא חירות" (עירובין נד ע"א). נפשו של אדם שמשועבד כולו לבורא יתברך חופשי מכל שיעבוד לאדם אחר. ערכו של חיי אדם נקבעים לא על פי הישגים חומריים אלא על ידי מידת ההיעתרות לקריאה הא-להית המגיעה אליו. ההישג היחיד שהוא בעל ערך הוא ההישג הרוחני - מימוש המשימה, ציות לדבר ה' ולרצונו, מציאת הנתיב להיטיב

⁴ ראה ביתר הרחבה בשמונה פרקים פרק חמישי.

⁵ מורה הנבוכים ג, נב.

⁶ ראה מורה הנבוכים ג, כג: "האושר האמיתי, שהוא הכרת האלוה, מובטח לכל מי שמכיר אותו, ושום פגע מן הפגעים האלה כולם לא יעכיר לאדם את האושר הזה".

⁷ פרנקל, ויקטור, האדם מחפש משמעות, לוד 2001, עמ' 98.

⁸ שם בעמ' 85-86.

לעולמו של הקדוש ברוך הוא. התמסרות לדבר ה' משחררת את האדם מכל שיעבוד של העולם הזה, ובו בזמן היא דורשת ממנו את חייו.

ד. הזווית המתאימה להתבוננות בבקשה

לאור אידיאל זה, האם קיים מקום לבקשת הצרכים הפרטיים? עמדתו של פרנקל דורש מהאדם עשייה תמידית ללא לאות. אין מנוחה בחיי מי שעומד כשקול הבורא מהדהד באוזניו. כדברי חכמים: "תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל א-להים בציון" (ברכות סד ע"א). לכאורה אין כל נרץ לבקש, צריך לעשות! אנחנו צריכים להיטיב לעצמנו לעולם שסביבנו, כהיענות לקריאה הא-להית. אנו צריכים לעשות חיל ולזכור שהוא הדורש מאיתנו לעשות חיל. אם כן, למה בתפילה עלינו לבקש?

אולם, רק אדם ששיכור מכוחו ישאל שאלה כזו ברצינות. הרי איננו באמת יודעים מה ראוי, אנו חלשים מדי, עמוסים רגשית, ולא מסוגלים לעשות או לחשוב בדעה צלולה. אנו זקוקים לבקש מה' שיתן לנו לעשות את החיל ושיצליח את דרכינו - כי היכולות שלנו לבד אינן מספיקות למשימה. ההר גבוה ורגלנו עייפות. הבקשה מאת ה' היא שהוא יעזור לנו לעשות את רצונו, כפי שאנו אומרים בסליחות: "עשה למענך ולא למעננו".

כאשר אנו ניגשים לבקשה מזווית של "עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמַךְ כִּי רַבּוּ מְשׁוֹבְתֵינוּ, לְךָ חָטְאוּנוּ" (ירמיהו יד, ז), "הַיֵּשׁ ה' בְּקַרְבָּנוּ אִם אֵין" הופך את פניו ונעשה "לְמַה תִּהְיֶה פְּאִישׁ נְדָהֶם כְּגִבּוֹר לֹא יוּכַל לְהוֹשִׁיעַ וְאֶתָּה בְּקַרְבָּנוּ ה' וְשִׁמְךָ עָלֵינוּ נִקְרָא אֶל תַּנְחֲנוּ" (ירמיהו שם, ט). המילים דומות אך הרוח נושבת לכיוון ההפוך.

התפיסה הזו עוברת בכל התפילות שלנו כחוט השני. ננתח בקצרה מזמור תהלים אופייני (ו, ב-ו), שנאמר כל יום בתפילת התחנון בנוסחים האשכנזיים:

ה' אֵל בְּאֶפְסֵי תוֹכִיחֵנִי וְאֵל בְּחַמְתְּךָ תִּסְרְנֵנִי.

חַנּוּנֵי ה' כִּי אֶמְלֵל אֲנִי רַפְּאֵנִי ה' כִּי נִבְהַלּוּ עֲצָמָי.

וְנַפְשִׁי נִבְהַלְתָּ מְאֹד וְאֶתָּה ה' עַד מָתַי.

שׁוֹבָה ה' חֲלֹצָה נַפְשִׁי הוֹשִׁיעֵנִי לְמַעַן חֲסִדְךָ.

כִּי אֵין בְּמִנּוֹת זַכְרְךָ בְּשֵׂאוֹל מִי יוֹדֶה לְךָ.

דוד מבקש את חייו מאת הבורא. מסוף המזמור מסתבר כי רודפים אחריו או שהוא נלחם כנגד בני בליעל, והוא מבקש מהבורא להצילו, אך הוא מרגיש צורך להצדיק את בקשתו. אפילו בקשה להצלת החיים אינה מובנת מאליה. הוא מפציר בבורא יתברך - תציל אותי, כי אם אלך מי יודה לך? מי יהלל אותך? הוא מבקש למען ה' כיוון שברור לו שחייו הם למען ה'. חשוב לשים לב שדוד מנמק את בקשתו בכך שהוא מהלל את ה': "הוֹשִׁיעֵנִי לְמַעַן חֲסִדְךָ, כִּי אֵין בְּמִנּוֹת זַכְרְךָ". הסיבה שבגינה מגיע לו הצלה היא ההתמסרות לקידוש שם שמים. בעיני דוד ובמסגרת החשיבה של התפילה היהודית, שיונקת את מהותה מספר תהלים, חיים שאינם כאלה אינם חיים שראויים להצלה. בקשה שאינה למען ה' אינה בקשה ראויה.

מוטיב זה נמנה בין המרכזיים שבספר תהלים. נראה כי הגישה הזו ליוותה את חז"ל בתקנם את ברכות העמידה. נסקור בקצרה את ברכות הבקשה:

1. ברכת חונן הדעת נצרכת מפני שאנו צריכים דעת כדי להבין את העולם, את רצונו של הבורא, ואיך ליישם את רצונו בתוך העולם.
 2. ברכת התשובה היא בעצמה בקשה להתקרב לבורא וליישר את אורחותיו של האדם.
 3. ברכת הסליחה נדרשת על מנת לאפשר לאדם להוריד ממנו מעט מהאשמה שאדם דתי צובר לאורך היום בכך שאין הוא עומד בדרישות של הבורא. הסליחה מאת הבורא מאפשרת לאדם להמשיך לצעוד קדימה בחייו ולהתקדם בעבודת הבורא.
 4. ברכת הגאולה מבקשת הקלה בהתמודדות היומיומיות של האדם.⁹ אם האדם עסוק בהתמודדות עם בעיות, אין לו פנאי לעבוד את הבורא.
 5. ברכת הרפואה משמעותית כי אדם אינו יכול לעבוד את הבורא אם הוא חולה.
 6. ברכת השנים היא בקשה על הפרנסה, וכפי שאמרו חז"ל (אבות ג, יז): "אם אין קמת אין תורה".
- שאר הברכות הן בקשות לטובת כלל ישראל, וברור שאין לאדם אינטרס פרטי בבקשות הללו. נמצא שהבקשות כולן מוכוונות לכך שהאדם יוכל לעבוד את הבורא ביתר שאת.

ה. עבודה שבלב

אם הבקשה היא ציר מרכזי של התפילה, ישנו ציר מקביל לה שדורש התייחסות גם הוא - אפיון התפילה בתור "עבודה שבלב". מה פירוש הביטוי ומה יש בו ללמד אותנו על מהות התפילה?

נתבונן בדרשת חז"ל המפורסמת (ספרי דברים, מא):

"ולעבדו", זה תלמוד... דבר אחר "ולעבדו" זו תפלה. אתה אומר זו תפלה או אינו אלא עבודה?
תלמוד לומר "בכל לבבכם ובכל נפשכם" וכי יש עבודה בלב? הא מה תלמוד לומר "ולעבדו" זו תפלה.

חז"ל חיפשו הסבר למילה "ולעבדו", והעלו שתי אפשרויות: תפילה ועבודה. לימוד זה מעלה שתי שאלות. ראשית, מהו הקשר הפנימי שבין תפילה לתלמוד הגורם לכך שהמדרש קורא לשניהם "עבודה"; שנית, מה טיב המונח "עבודה", שגם התפילה וגם התלמוד מכונים בו.

1. משמעות המונח "עבודה"

נתחיל מהשאלה השנייה. במה אנו "עובדים" את ה' ? כך אומר דוד המלך (דברי הימים כט, יא-יח):

וַיִּבְרָךְ דָּוִד אֶת ה' לְעֵינָי כֹּל הַקְּהָל יִיאָמֶר דָּוִד בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם.
לָךְ ה' הַגְּדֹלָה וְהַגְּבוּרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַנְּצִיחַ וְהַהוֹד כִּי כָל בְּשָׂמִים וּבְאָרְץ לָךְ ה' הַמְּמַלְכָה וְהַמְּתַנַּשֵּׂא
לְכָל לְרֹאשׁ. וְהַעֲשֵׂר וְהַקְּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל וּבְכָדָךְ פֶּחַ וּגְבוּרָה וּבְכָדָךְ לַגְּדֹל וְלַחֲזֶק לְכָל.
וְעַתָּה אֱ-לֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהִלִּים לְשֵׁם תְּפָאֶרְתֶּךָ. וְכִי מִי אֲנִי וּמִי עַמִּי כִּי נַעֲצֵר פֶּחַ לְהַתְנַדֵּב
כְּזֹאת כִּי מִמֶּךָ הַכֹּל וּמִיָּדֶךָ נִתְּנָנוּ לָךְ. כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹשָׁבִים כְּכָל אֲבֹתֵינוּ בְּצַל יְמֵינוּ עַל הָאָרֶץ

⁹ יש שפירשו שהכוונה בבקשה זו היא לגאולה כללית לעם ישראל, אבל כיוון שהברכה מופיעה בסדרה של בקשות לאדם הפרטי נראה יותר שהיא מתייחסת לגאולה אישית של האדם.

וְאִין מְקַנְהַ. ה' א-לֵהִינוּ פֶּל הַהֶמוֹן הַזֶּה אֲשֶׁר הִכִּינוּ לְבָנוֹת לָךְ בֵּית לְשֵׁם קְדֹשְׁךָ מִיָּדְךָ הִיא הוּא וְלָךְ הַכֹּל. וְיִדְעֵתִי א-לֵהִי כִי אֶתָּה בַחֲן לְכָב וּמִיִּשְׂרָאֵל תִּרְצֶה אֲנִי בְיִשְׂרָאֵל לְכָבִי הַתְּנִדְבָתִי כֹל אֵלֶּה וְעֵתָה עִמָּךְ הַנִּמְצָאוֹ פֶּה רֵאִיתִי בְשִׁמְחָה לְהַתְּנִדְבֵךְ לָךְ. ה' א-לֵהִי אֲבָרְךָ יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבֹתֵינוּ שִׁמְרָה זֹאת לְעוֹלָם לְיִצְרַר מִחֲשָׁבוֹת לְכָב עִמָּךְ וְהִכֵּן לְכָבְךָ אֱלֹהֶיךָ.

דוד המלך, בהכינו את כל הנדרש לבית המקדש, אומר לקב"ה אמירה מפתיעה: הכל שלך, מה יש לנו לתת לך? דוד המלך חש באופן קיומי את דברי הקב"ה בתורה "כִּי גִרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי" (ויקרא כה, כג). עניין זה לא מש מנגד עיניו בכל הכנותיו לבנות בית לה'. הוא זוכר את דבריו הברורים של הבורא עצמו: "כָּל־אֲשֶׁר הִתְּהַלַּכְתִּי בְּכָל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל, הַדָּבָר דִּבַּרְתִּי אֶת־אֶחָד־שִׁבְטֵי־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר צִוִּיתִי לְרַעוֹת אֶת־עַמִּי אֶת־יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר לָמָּה לֹא בָנִיתֶם לִי בֵּית אֲרָזִים?" (שמואל ב ז, ז). ה' לא צריך שנבנה לו בית. "מִלֵּא כֹל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" (ישעיהו ו, ג), "הַשָּׁמַיִם כִּסְּאֵי וְהָאָרֶץ הֶדֶם וְגִלְי" (שם טו, א). מה בשר ודם יכול לתת לבורא?

תשובת דוד עמוקה כמו שאלתו: "אֲנִי בְיִשְׂרָאֵל לְכָבִי הַתְּנִדְבָתִי כֹל אֵלֶּה וְעֵתָה עִמָּךְ הַנִּמְצָאוֹ פֶּה רֵאִיתִי בְשִׁמְחָה לְהַתְּנִדְבֵךְ לָךְ". דוד והעם יכולים לנדב את יושר הלב בלבד, לא שום דבר אחר. האדם יוכל לתת לבורא את הנתינה עצמה. זהו דבר שהבורא אינו שולט עליו ואינו יכול להשיגו בלי עזרת האדם. כאשר הקב"ה ברא את האדם עם בחירה חופשית והגדיר שהוא רוצה שנבחר בו, הוא השאיר דבר אחד מחוץ למרותו: את ליבו של האדם. "מִי יִתֵּן וְהִנֵּה לְכָבְךָ זֶה לְיִרְאָה אֹתִי וְלִשְׁמֹר אֶת־כָּל־מִצְוֹתַי כֹּל הַיָּמִים" (דברים ה, כו). משום כך הקב"ה היה זקוק לאמונה כדי לברוא את העולם: "א-ל אמונה, שהאמין בעולם ובראו" (ספרי דברים, שז).¹⁰

עד היכן מגיעה נתינת האדם לבוראו? הדרשה אותה הבאתי לעיל, "א-ל אמונה, שהאמין בעולמו ובראו" נאמרה על פסוק שבו מתואר צידוק דין מוחלט: "הַצּוֹר תָּמִים פָּעֵלוּ כִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט א-ל אֱמוּנָה וְאִין עֹל צְדִיק וְיִשְׂרָאֵל הוּא" (דברים לב, ד). מה הקשר לאמונתו של הבורא באדם בפסוק שבו אנו מצהירים על צדקותו של הא-ל? לאדם יש בחירה חופשית והקב"ה אינו כופה על עליו לעשות דבר, משום שכפייה כזו נוגדת את מטרתו בכריאת אדם בעל בחירה חופשית.¹¹ בנוסף, העולם שלנו בנוי כך שאם האדם משחית את דרכיו הוא משחית את העולם (בראשית ו, יא-יג):¹²

תִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָא-לֵהִים וְתִמְלֵא הָאָרֶץ חֲמָס: וַיִּרְא א-לֵהִים אֶת־הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל־בֶּשֶׂר אֶת־דְּרָכָהּ עַל־הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר א-לֵהִים לְנֶחֱם קֶץ כָּל־בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ:

אין ספק שיש בעולם קושי וסבל. אין מנוס מכך שהחיים קשים ושכל אדם באשר הוא אדם נדרש להתמודד עם קשיים מגוונים. אך הקושי הזה, הרקע הקבוע הזה, הוא לא יותר ולא פחות מכללי המשחק: כל אחד צריך להתמודד איתו. מנגד, יש בעולם גם הרבה הזדמנויות ויופי. האדם הוא המכריע לאיזה כיוון הדברים ילכו.

אדם הסובל באמת, שנפל - או הופל - ולא מצליח לקום, כמעט תמיד יש לו בזה יד. הוא עשה משהו שהפך את המצב לגרוע יותר. לא סתם אמרו חז"ל: "אם רואה אדם שיסורין באין עליו - יפשפש במעשיו" (ברכות ה ע"א). חז"ל אינם אומרים שאם אדם רואה אסון או אם קורה לו דבר רע עליו לפשפש במעשיו. אם באים עליו ייסורין דייקא: אם הוא סובל סבל מתמשך, אז עליו לעשות חשבון נפש. הוא צריך לשאול את עצמו היכן הוא תורם

¹⁰ דברים ממש מעין אלו ראה דבריו של ר' צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק מב (תודה לאיתמר אפלבוים על ההערה).

¹¹ ראה מורה הנבוכים, לעיל הערה 1, ג, יז בפרט עמ' 478, וכן שם ג, לב עמ' 535.

¹² תפיסה זו עומדת בניגוד לתפיסה של העבודה הזורה. ראה רמב"ם עבודה זרה א, ב (הפסקה השנייה בהלכה במהדורת מפעל משנה תורה), ושם ג, ו. ראה גם (כניגוד) רמב"ם תעניות א, א-ד, בפרט הלכה ב: "בזמן שתבוא צרה יזעקו לה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם". וראה גם בהערה הבאה.

למהלך הזה. לחפש הרגלים רעים, מילים רעות, כעס או תרעומת; חטא כלשהו דוחף אותו עוד יותר עמוק לתוך בור הייסורים. ואם אינו מוצא דבר, אם הוא בודק ומוצא את עצמו צדיק תמים: "פשפש ולא מצא - יתלה בבטול תורה". אם הוא ילמד יותר, יבין יותר מה עליו לעשות באמת, ויברר את חובתו בעולם כלפי בוראו וכלפי שותפיו בעולם הזה, האדם יגלה איך הדברים תלויים בו. ואז הוא יצליח גם לקום ולהתמודד עם הקושי.¹³

אך לא רק הפגעים שאדם פוגע בעצמו יכולים להוריד אותו לבאר שחת. יש ואדם חווה בגידה, רמאות או סתם רצון רע. יש ואדם מתוסכל וכעסו פוגע בו. בני אדם יכולים להיות מאוד רעים. הרוע הזה גדול יותר כמעט מכל רוע טבעי אחר. גם הוא חלק מהעולם, אך גם איתו ניתן להתמודד. ניתן לפשפש במעשים ולהשתפר, ניתן לקום ולעמוד בפני הרשע בגב זקוף, להביט לו בעיניים ולנצח אותו. נביאים פחדו מזה והיו זקוקים לחיזוק מאת ה': "אֵל תִּירָא מִפְּנֵיהֶם כִּי אֲתָךְ אֲנִי לְהַצִּילָךְ נָאִם ה' (ירמיהו א, ח), אך זוהי משימה אפשרית.

על רקע זה אפשר להבין את הברייתא בהקשר של הפסוק. הקדוש ברוך הוא פותח לנו פתחים לעשות טוב. הוא ברא עולם מלא הזדמנויות לעשות טוב, ועצם הרעיון של הזדמנות לעשות טוב מניח בתוכו שאם בני אדם לא יממשו את ההזדמנויות האלה לא יהיה טוב. הטוב, הצדק והישר תלויים בכך שנעשה אותם. רק אם נהיה שליחים למקום, רק אם נמלא את רצונו, יכול הבורא להופיע כא-ל אמונה אין עול. רק אם נקפוץ על ההזדמנויות להיטיב לעולם יהיה טוב. מעמדו של הבורא כמיטיב עם עולמו תלוי באדם שמיטיב עם עצמו ועם זולתו.

זוהי הנתינה ביושר לב עליה דיבר דוד. הקדוש ברוך הוא נותן לנו הכל - כל מה שאנחנו צריכים על מנת להיטיב עם עולמו. עלינו לקבוע את הצביון של מה שקיים. כשלעצמם הדברים נייטרלים או רעים. אדם ששוקע לתוך חוסר מעש ולא מתקדם הוא אדם מתוסכל ומדוכא, עצוב ואף מתרעם על העולם. מי שקם על רגליו, מחפש את ההזדמנויות שיש לו ומנצל אותם הוא הפועל בשם ה' ומביא טובה וברכה לעצמו ולכל העולם כולו. "וְאֶבְרַכְּהָ מִבְּרִכְיָךְ וּמִקְלָלְךָ אֶאָר וְנִבְרַכְוּ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה" (בראשית יב, ג).

עתה נוכל להבין מה פשר המונח "עבודה". עבודה היא הדרך שלנו לתת לבורא. כאשר אנו מביאים קורבן, המוקד איננו באותה הפרה שאנו מקריבים, אלא בליבנו, אותו אנו נותנים לה. כבר אמר מיכה: "הֲיִרְצָה ה' בְּאַלְפֵי אֵילִים בְּרִבְבוֹת נְחָלֵי שָׁמֶן? ... הַגִּיד לָךְ אָדָם מַה טוֹב וּמַה ה' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאֶהְבֵּת חֶסֶד וְהִצַּנַּע לָכֶת עִם אֱלֹהֵיךָ" (י, ז-ח). הקב"ה אינו רוצה את עבודת הפולחן בפני עצמה, הוא רוצה שהאדם יחיה על פי ערכים א-להיים. הושע אומר: "כִּי חֶסֶד חִפְצָתִי וְלֹא זָבַח, וְדַעַת אֱלֹהִים מְעֻלּוֹת" (ו, ו). רק קרבן עולה שמשקף את דברי מיכה והושע ושאר הנביאים, קרבן שהוא יסוד לעשיית משפט ואהבת חסד, יכול למצוא חן בעיני הבורא.¹⁴ עבודה פירושה הבאת הלב לרשות הבורא.

עמנואל לוינס היטיב להביע את החשיבות של עבודת הפולחן במערכת החיים שסובבת סביב עשיית חסד, משפט וצדקה, ודבריו יעזרו לנו לקרב את הדיון לתפילה:¹⁵

החוק הריטואלי שביהדות מהווה את המשמעת החמורה המביאה לכלל עשיית הצדק הזה. את פני הזולת יכול להכיר רק מי שידע לכפות כללים חמורים על טבעו שלו. בשום מצב אין לחוק הזה ערך של סקרמנט. בקטע מרשים בתלמוד נשאל רבי יוחנן בן זכאי על הפולחנים הקשורים במי חטאת הנזכרים בספר במדבר, והוא מבקש מפלט בסמכות של מצוות א-להים. אולם הוא מוסיף

¹³ ראה בהקשר לזה מורה הנבוכים ג, יב, לעיל הערה 1, בפרט עמ' 455-457.

¹⁴ בעניין הזה הרחיב הרמב"ם במורה ג, לב.

¹⁵ לוינס, עמנואל, חירות קשה (תרגום מצרפתית: בסוק עידו), תל אביב 2007, עמ' 79.

גם שללא המצווה הזאת, "לא המת מטמא ולא המים מטהרים". אין מייחסים שום כוח אינטרינסי, עצמותי, לפעולה הריטואלית. אך בלעדיה הנפש לא תוכל להתעלות אל א-להים.

הנתיב המוביל אל א-לוהים מוביל, איפוא ipso facto - ולא כתוספת - לעבר האדם; הנתיב המוביל לעבר האדם מחזיר אותנו אל המשמעת הריטואלית, אל החינוך העצמי. גדולתו של החינוך הזה היא בסדירותו היומיומית. הרי קטע שבו מובעות שלוש השקפות; השנייה מצביעה על האופן שבו הראשונה מתאמתת, השלישית מצביעה על התנאים המעשיים למימושה של השנייה. "בן זומא אומר: מצינו פסוק כולל יותר והוא 'שמע ישראל וכו'". בן ננס אומר: [מצינו פסוק כולל יותר] והוא "ואהבת לרעך כמוך". בן פזי אומר: מצינו פסוק כולל יותר והוא "את הכבש האחד תעשה בבוקר וכו'". רבי, רבם, עמד על רגליו ופסק: הלכה כבן פזי".

התורה היא מאמץ. הדבקות היומיומית בעשייה הריטואלית דורש אומץ - שקט יותר, אצילי יותר וגדול יותר מן האומץ שמפגין לוחם. ידוע תיאורו הנבואי של בלעם את עם ישראל: "הן עם כלביא יקום, וכארי יתנשא". חכם התלמוד אינו מהסס להשוות בין ההתעוררות המלכותית הזאת לעוצמה הריבונית של עם המסוגל לקיום מצוות יומיומי. יש בקימת הלבאי מרבצו איזה רטט, אך אין הוא קם מחמת עול. המצוות ליהודי לעולם אינן עול. גנוזה בהן שמחה מיוחדת שממנה ניזונים חיים דתיים וכל תורת המסורין היהודית.

לוינס מתאר את החיוניות של "עבודה" לאדם שחי על פי העיקרון "כל מעשיך יהיו לשם שמים". על מנת ליצור תודעה שנפתחת מעבר לרצונות המצומצמים של ה"אני", האדם נדרש לכפות על הטבע שלו חוק "חמור" - חוק שדורש משמעת. העבודה היא "חינוך עצמי" משום שהיא המאפשרת תהליך איטי של שינוי אישיות, המכוון כל אישיותו של האדם אל עבר האחר. אין אפשרות לעשות שינוי תודעתי עמוק בלי עבודה מפרכת, יומיומית - בלי "אומץ - שקט יותר, אצילי יותר וגדול יותר מן האומץ שמפגין לוחם". עבודת ה' אינה צומחת ברגע ואינה בנויה על תחושות נישאות, אלא היא קיימת ביומיום, בנורמאלי. היא אינה מתפתחת בטבעיות, אלא זקוקה למהלך של רצון כביר ויומיומי. בהקשר הזה לוינס מצטט את דברי המדרש "מצינו פסוק כולל יותר והוא 'את הכבש האחד תעשה בבוקר'" משום שקרבן התמיד מייצג את החוק התמידי. לוינס טוען שהוא הפסוק הכולל ביותר משום שהחוק היומיומי הוא תנאי מעשי להגשמת מטרותיה הנעלות של התורה.

2. הקשר הפנימי בין תלמוד תורה ותפילה - מטרת התפילה בחיים הדתיים

מסתבר אם כן, שהקשר הפנימי בין תפילה ותלמוד הוא בזה ששניהם עוזרים לאדם למסור את עצמו לבורא. תלמוד עושה זאת מפני שהאדם אינו יכול להתקדם אם הוא אינו יודע לאן להתקדם; עיסוק בתלמוד מפגיש את האדם עם חכמת הבורא ועם דורות של חכמי ישראל ומלמד אותו את הסתכלותם על העולם. התלמוד משנה את הפרספקטיבה של האדם על ידי שכלו. בעבודה הזו כל אחד נותן את השכל שלו, את תבניות המחשבה שלו עצמן, לקב"ה.

מה לגבי התפילה? הרב זקס אמר שהתפילה היא "מעשה של הפיכת העצמי למרכבה לשכינה"¹⁶. בתפילה יש כוח עצום שיכול להשפיע על חייו של האדם, אבל לשם כך הוא צריך להיות פתוח לתפילה. הוא צריך לבקש בקשות ממקום נפשי בו הוא רואה את מטרותיו של הבורא לנגד עיניו ולא את יעדיו שלו עצמו; הוא צריך להביא את עצמו לתפילה על מנת למלא את שליחותו של הבורא יתברך. אין אנו מצפים מהקב"ה שימלא את מאווינו, אלא

¹⁶ זקס, הרב יונתן, סידור קרוך, ירושלים 2009, עמ' xlili. המקור באנגלית, התרגום שלי.

מבקשים אנו שנהיה מסוגלים למלא את מאוייו. בעזרת גישה הפוכה מזו שהוצגה במדבר, הפוכה מהשאלה "היש ה' בקרבנו אם אין", התפילה מתנשאת ל"עבודה שבלב". האדם המתפלל חייב להביא את עצמו לתפילה ולהיות מוכן להשתנות על ידיה. בעבודה הזו אנו נותנים לקב"ה את ליבנו. אין מקום לתפילה שהיא בקשת משאלות בלבד.

גם התפילה וגם התלמוד נקראים עבודה משום ששניהם מהווים עבודה תמידית, יומיומית, בלתי פוסקת, של הבאת האדם לקראת קונו. הקב"ה בעצמו אמר ליהושע בתחילת דרכו כרועה ישראל וכתנאי להצלחתו, "לא ימוש סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ" (יהושע א, ח). לפי מה שאמרנו, ברור שכל העם זקוק לקשר תמידי עם דבר ה'. ולגבי תפילה אמרו חז"ל ש"תפלות כנגד תמידין תקנום" (ברכות כו ע"ב). רק חזרה יומית על אותן בקשות, אותם עקרונות, מתוך מוכנות להשתנות יכולה לגאול את נפשו של האדם. התלמוד והתפילה יחד מלמדים אותנו מה הם יעדיו של הבורא וכיצד להגשים אותם. איך לעשות חסד, משפט וצדקה בארץ. אנו לומדים לצאת מעצמינו אל עבר הבורא ואל עבר הזולת. רק דרך התלמוד והתפילה אפשר להצדיק את אמונתו של הבורא בנו.

1. אופן פעולת התפילה

מתוך הדברים הללו אנו יכולים להבין גם את האופן שבו התפילה משפיעה על העולם. ניעזר שוב בכיטוי קולע של הרב זקס: "התפילה משנה את העולם בגלל שהיא משנה אותנו"¹⁷, ונוסיף כי היא משנה אותנו רק אם נבקש בלב פתוח מבורא העולם שיעזור לנו לעשות את רצוננו ושיצליח את דרכינו. האמונה הבסיסית היא שדרכו של הקב"ה להשפיע על העולם היא דרכו, דרך המפגש בין הרוחני לגשמי. אנחנו פועלים בשמו. התפילה תפעל רק כאשר נבין שהבקשה היא למענו ולא למעננו - א-להים אינו מכונת פחיות שניתן להכניס תפילה ולקבל תמורה ישועה.

חשוב לא ליפול כאן לטעות נפוצה בגישה הזו. איננו מנסים להשפיע על עצמנו כאשר אנו מתפללים. איננו עושים טיפול פסיכולוגי כזה או אחר. אנו שופכים את נפשנו בפני בורא עולם, שחפץ לשמוע בקולנו ושעורג לקרבנותנו. אנחנו מפנים את הלב מכל המחשבות ורואים את עצמנו כאילו אנו עומדים לפני השכינה. איננו מנסים לעשות טריקים פסיכולוגיים.

יש להבחין הבחנה חדה בין השאלה מה עושים ומה מתרחש בעקבות זאת לבין השאלה איך מה שאנחנו עושים פועל. השאלה איך הקב"ה עוזר לנו היא בין השאלות העמוקות ביותר. השאלה איך הקודש ברוך הוא מנהיג את עולמו וכיצד הוא משפיע עליו נמנית בין [ה]עניינים עמוקים, שהם סתרי תורה באמת והם הסודות הנזכרים תמיד בספרי הנביאים ובדברי החכמים" (מורה הנבוכים א, לה). אנו צריכים הרבה חכמה והרבה תבונה, הרבה ניסיון חיים והרבה סבלנות כדי להבין כיצד אפילו דמעה אחת או מילה נכונה יכולה להכות גלים ולשנות את כל סביבתו של האדם. דרכי הקדוש ברוך הוא נסתרות, והתפילה דורשת אמונה - היא דורשת שניתן אמון בקב"ה ובכך שהוא רוצה בטובתנו ושהוא מיטיב לנו. אך השאלה מה אנו עושים היא פשוטה: אנחנו מבקשים מאת ה' שיעזור לנו לעשות את רצוננו בעולם ומאמינים בלב שלם שהוא עוזר לנו בדרכיו.

חשוב מעל הכל לזכור כי עיקר התפילה אינו קבלת הטבות מאת הבורא. עיקרה של התפילה היא עצם העמידה בפני ה' - השבת, הבקשה וההודאה. אנו עומדים בפני ה', נפגשים איתו ויודעים בלב שלם שהוא רוצה בקשר הזה

¹⁷ בסידורו, שם.

ושהוא רוצה להיטיב לנו. כך אנו פותחים את עצמנו לטוב ששופע ממנו תמיד ושממלא את כל העולם כולו. המטרה היא לא להשיג "דברים", המטרה היא להשיג קרבת ה'.

אם כן, ניתן להסביר באופן חלקי את הסיבתיות המדעית של פעולת התפילה, אך ההסבר הנכון והאמיתי הוא שלעולם לא יהיה הסבר מדעי. הסבר מדעי אינו מסוגל למצות לגמרי את הפעילויות המגוונות והעדינות שיש לתפילה על נפש האדם ועל החברה, אך אפילו אם הוא ימצה אותן לגמרי, הוא יפספס לחלוטין את לב הדברים. לב האמונה בתפילה היא שה' הוא זה שפועל ומתקן, הוא זה שממלא את בקשותינו האמיתיות - "קְרֹב ה' לְכָל קְרָאָיו, לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת" (תהלים קמה, יח) - אלא שהוא פועל באופן שבו הוא בחר להנהיג את עולמו, ולא כפי שאנחנו היינו רוצים להכתיב לו שינהיג את עולמו.¹⁸

הקב"ה אינו מפר את חוקיו בעקבות קשיים שלנו. "חֵק נָתַן וְלֹא יַעֲבֹר" (תהלים קמח, ו). הוא פותח לנו דלתות תמיד, ועלינו רק לפקוח את עינינו כדי לראותן. אנו צריכים ללמוד לבקש ממנו שייתן לנו את הנדרש כדי להשתתף עימו במעשה בראשית, והוא ייתן כפי שהוא רוצה דרך החוקים שהוא חקק בעולמו. תיאור זה של המציאות, ולא התיאור המדעי, הוא שיוורד לעומק הדברים.

האם נוכל להציץ בכל זאת מאחורי הפרגוד ולהבין משהו מדרכיו של הבורא? הבה ננסה, ולו במעט, אם רק כדי להדגים משהו מהעומק הבלתי-נדלה של עולמו של הקב"ה.

התפילה משרישה את האמונה היסודית שה' רוצה בטובתנו. המתפלל קורא מזמורי תהלים המהללים את הבורא על כך שהוא תומך בחלש ומגבה את הצדיק. הוא מתחבר לאמונה האיתנה של משוררי התהלים אשר מצאו בנפשם לקוות לצדקתו של הא-ל גם מתוך האופל העמוק ביותר. הוא לומד שגם כאשר נפשו כבר ירדה שאולה ה' עימו, וה' יעלה עימו: "ה' הִעֲלִיתָ מִן שָׁאוֹל נַפְשִׁי" (תהלים ל, ד). הוא רוכש לעצמו את היכולת להדוף את הפחד ואת הייאוש, ולהאמין שהעולם לא אמור להיות מלא בסבל ובעוול. הוא שומע ואומר פעם אחר פעם שה' טוב, ושהתורה טובה. בסוף האמונות הללו הופכות לחלק ממנו, הן משנות אותו.

כוחו של ציבור לשנות את העולם גדול לאין ערוך מכוחו של יחיד. התפילה בציבור מחנכת כל אחד שרוצה להתפלל במניין לשיתוף פעולה בכך שהיא גורמת לאדם להתאים את רצונותיו לאלה של זולתו. כך למשל, אם כל אחד ירצה להתפלל בזמן אחר או במקום אחר לא יוכלו הציבור לקיים מניין.¹⁹ בנוסף, התפילה בלשון רבים מחברת כל מתפלל ומתפלל לשאיפותיו של העם כולו. כאשר מתפללים על צרה הבאה על הציבור אנו משתתפים בצערם של ישראל ויוצרים חיבור איתן בין כל חלקי העם; אנו יוצרים אווירה של אחדות אשר תאפשר לנו להתמודד עם כל אתגר.

מעל הכל אנחנו הופכים את עצמנו למרכבה לשכינה. אנו נושאים את שם ה' לתוך העולם ובתוכו. אנחנו לומדים לפעול בשם ה' ולהיות שליחיו. אנחנו לומדים למה אנו זקוקים באמת ומשרישים בתודעה את הדחף העמוק לשנות את עצמנו, את מעשינו ואת הסביבה המידית שלנו לטובה. אנחנו לומדים שהשינוי הקטן הזה, התיקון הזעיר בחיים שלנו ובחיים של מי שקרוב אלינו מאוד, יכול להתפשט ולשנות את כל העולם כולו. "צריך כל אדם שיראה עצמו... כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב... עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה" (רמב"ם תשובה ג, ד).

¹⁸ השווה את דברי הרמב"ם במורה ב, ו.

¹⁹ הדברים הללו מבוססים על דברי הרב רבינוביץ במדור כפשו"תו בעלון הישיבה, עולה מן המדבר, 24, אתר ישיבת ברכת משה מעלה אדומים, <http://ybm.org.il/upload/kesher/5774/omm%2024.pdf>.

התפיסה שממקדת את השפעת התפילה במפגש שבין הרוחני לגשמי, בתודעת בני אדם, עלולה להיות קשה לעיכול, כי היא דורשת מן האדם לנטוש את התקווה הילדותית שה' יפר את כללי המציאות שהוא בעצמו קבע ויסדר את הבעיות שלו. במקום זאת עלינו לפתוח את עצמנו לשינוי. קל לשאת עיניים לאבא גדול למעלה שיתקן לנו את הבעיות; קשה להסתכל פנימה ולשאול איפה אנו טועים והיכן ניתן לשפר. כל אחד מאיתנו נקרא לחיות חיים שבנויים על חוסר מוכנות לקבל את מה שיש כְּמָה שיהיה מחר. כל אחד צריך לאמץ דרך חיים של עבודה תמידית, בלתי-פוסקת ולעיתים מפרכת. כל אחד צריך לפתוח את עצמו לקבל את הטוב שכבר קיים בעולם ולנצל אותו למלא את רצון ה'. מי שרוצה להבין את השפעת התפילה ולראות את תוצאותיה צריך לסגל לעצמו ראייה חודרת על המציאות, ראייה מעמיקה וארוכת טווח. לא לחינם עמנואל לוינס כינה את היהדות "דת של מבוגרים". אין אתגר קשה ממנה, אך אין דרך חיים מספקת ממנה.

ז. סיכום

במאמר זה ניסיתי להציג בפני הקוראים זווית אחת בנוגע למשמעות התפילה, למטרתה ולאופן שבו היא משפיעה על העולם. זאת, בעזרת שירות קצר של תפיסת עולם המאפשרת אמונה עמוקה בתפילה שאינה מחייבת אותנו לשעות לאמונות טפלות. תפיסת העולם המוצגת כאן דורשת הרבה מן האדם ואינה מאפשרת לו מנוחה. בכך היא תואמת את דברי חז"ל: "אמר רבי חייא בר אשי אמר רב: תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר: ילכו מחיל אל חיל יראה אל א-להים בציון" (ברכות סד ע"א). התפילה היא חלק מהותי ממערכת חיים כזו, ודרכה האדם מסתופף תחת כנפי השכינה וזוכה לעזרתו יתברך, כמאמרם של חז"ל: "הבא ליטהר מסייעים אותו" (שבת קד ע"א). על אדם שעומד במשימתו הא-להית, על חברה שעומדת בה, אמר ישעיהו (נח, ד-ט):

הָלוֹא פָּרַס לְרַעַב לַחֲמֵךְ וְעֵנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בַּיַּת כִּי תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ וּמְבֹשְׁשֵׁךְ לֹא תִתְעַלֵּם. אָז יִבְקַע כְּשֹׁחַר אוֹרֶךְ וְאֶרְכָתְךָ מִהֲרָה תִצְמַח וְהִלֵּךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָךְ כְּבוֹד ה' יֵאֱסָפֶךָ. אָז תִּקְרָא וְה' יַעֲנֶה תְּשׁוּעָה וְיֵאמֶר הֲנִי אִם תִּסִּיר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה שְׁלַח אֶצְבְּע וְדַבֵּר אֲנִי.